

Bak fiendebildet

Islam og verden etter 11. september

Thomas Hylland Eriksen

Oslo: Cappelen 2001 og København: Informations forlag 2001
Denne boken er en oppdatert og utvidet versjon av *Det nye fiendebildet*.

Innhold

[Forord](#)

Forord til 1995-utgaven

[1 Vendepunktet 11. september](#)

2 Verden etter Gulfkrigen og Rushdie-saken

3 Det gamle fiendebildet

4 Minoriteter som sydebukker

5 Kulturkollisjon som konfliktårsak

6 Islamismens årsaker

7 En global dialog

8 Relativismens grenser

Forord

Verden ble et kaldere og mer utrygt sted etter 11. september 2001. Seks år tidligere — altså etter Gulfkrigen og mens Rushdie-saken stadig var aktuell — skrev jeg debattboken *Det nye fiendebildet*, som var ment som en advarsel mot eskalering av gjensidige fiendebilder mellom muslimer og mennesker i 'Vesten'^a. Etter angrepene på USA, motangrepene på Afghanistan og gjensidige trusler om blodig hevn, har flere mennesker oppfordret meg til å oppdatere og videreutvikle argumentasjonen fra den gang, blant annet Cappelen (takkt) og min tyrkiske oversetter Önder Otçu (spesiell takkt). En rask gjennomlesning av boken fra 1995 viser at mye har forandret seg, og at mye er forblitt det samme — det har med andre ord vært en ganske omfattende jobb. Ett nytt kapittel er skrevet, og de øvrige er omarbeidet og videreutviklet.

Fiendebildenes form og innhold har vært nokså stabile. Omstendighetene har forandret seg. For eksempel har Iran gjennomgått en gjennomgripende liberaliseringsprosess, mens andre land, som Pakistan og naturligvis Afghanistan, har gått i motsatt retning. I tillegg er maktbalansen mellom de presumptivt mektigste og de presumptivt avmektige forrykket etter terrorangrepene. David viste seg der å være i stand til å treffe Goliat midt i hjertet. I 1995 skrev jeg i et av bokens aller første avsnitt: 'Det er såre enkelt for USA å 'straffe' Irak ved å ødelegge Bagdad og sulte ut byens menn, kvinner og barn; mens en irakisk straffeaksjon mot Washington er ren science fiction.'^a Som mange kommentatorer bemerket: Science fiction-marerittene fra USAs populærkultur ble til virkelighet 11. september. Det er ikke stat mot stat, men stat mot nettverk som gjelder, og da er det ikke den som har flest atombomber som vinner, men den smidigste og smarteste og mest uforutsigbare.

I 1995 skrev jeg også i den innledende fanfaren at 'det som er nytt i forhold til det gamle fiendebildet, er at mange av Europas intellektuelle i praksis plasserer seg på

samme side som den amerikanske høyresiden.^a Det gjaldt dem som forsvarte Rushdie samtidig som de angrep et sjablongmessig 'islam^a. Dette har også forandret seg. Høsten 2001 kunne det se ut som om et flertall av Vestens intellektuelle advarte mot USAs angrep på Afghanistan, blant annet ut fra erkjennelsen om at bombingen ville føre til en voldsspiral og bidra til en forsterkning av de gjensidige fiendebildene. Til tross for disse og andre forandringer, våger jeg påstanden om at bokens tema er enda mer aktuelt nå enn for seks år siden. Det er enda mer som står på spill nå som det 21. århundre har begynt for alvor.

Oslo, november 2001

Forord til 1995-utgaven

Denne lille boken er ikke en studie av islam eller muslimer. Forfatteren er ingen spesialist på området, og andre formidler kunnskaper om muslimer bedre enn jeg ville ha kunnet gjøre. Mitt anliggende er derimot å se nærmere på det nye fiendebildet av islam som et kulturelt fenomen i de kristne eller postkristne, kapitalistiske samfunnene i Europa og Nord-Amerika (den såkalte Vesten); hvilken form det tar, hvilke interesser det tjener, og hvordan det kan motvirkes. Boken er skrevet i en debatterende ånd, og jeg vil være takknemlig for all uenighet som kan bidra til å dempe de gjensidige karikaturene og fiendebildene av 'Vesten^a og 'Islam^a ytterligere.

Skeptikere vil spontant innvende at det er unødig selvpisking å kritisere europeiske vrengebilder av islam uten å ta opp muslimske vrengebilder av Europa. Kritikken av denne typen tyder etter mitt syn på at man undervurderer maktforskjeller i

kommunikasjon. Det er velkjent at fedrelandskjærlige norskinger tåler bedre å høre hverandre gjøre narr av norskheten enn å høre utlendinger gjøre det, og kritikken av muslimsk intoleranse i synet på 'Vesten'^a gjennomføres mer effektivt av modige muslimske systemkritikere enn av europeiske bedrevitere. Siden det kulturelle avhengighetskomplekset fra sør til nord er en medvirkende årsak til resignasjon og stillstand i sør, gjør velmenende europeere ofte klokest i å konsentrere seg om sin egen offentlighet.

Nettopp slik rettroende europeere stort sett fnyser avvisende av muslimske karakteristikk av Europa som dekadent og amoralsk, slik har europeiske intellektuelle også generelt minimal troverdighet blant rettroende muslimer. Dersom forandring i et samfunn ikke skal oppfattes som utidig innblanding utenfra, må den ta utgangspunkt i de ressurser av materiell og kulturell art samfunnet allerede besitter. Bare den som har minst ett ben innenfor, kan kjenne disse ressursene. Moralisme utenfra har de tidligere koloniserte folkene fått sin dose av og vel så det. Derfor behandler de følgende refleksjonene i første rekke det såkalte *vi selv*, en pronomenform foruroligende mange bruker uten å spørre seg selv hva den betyr.

Endelig vil jeg benytte denne anledningen til å takke Cappelen for å ha fått meg til å skrive denne boken, samt Peter Normann Waage, Kari J. Spjeldnæs og Khalid Salimi for gode kommentarer og diskusjoner underveis.

Oslo, august 1995.

1 • Vendepunktet 11. september

Høsten 2001 gikk globaliseringen inn i sin paranoide fase. Før 11. september gikk de fleste ut fra at det store tidsskillet i vår generasjon hadde funnet sted omtrent ti år tidligere, og at vi levde i en epoke som het ´tiden etter den kalde krigen^a, ´den globale tidsalder^a, ´informasjonssamfunnet^a eller noe lignende. Denne perioden var kjennetegnet av en selvsikker global nyliberalisme praktisk talt uten seriøse utfordrere, en lynrask utvikling av forskjellige typer informasjonsteknologi og en kapitalistisk verdensøkonomi som nå omfattet hele planeten, direkte eller indirekte: Uansett hvor man befant seg på kloden, var det nå blitt umulig å drive et samfunn uten enten å delta i, eller i det minste merke effektene av, den globale kapitalismen. De som ikke var med, var ikke bare ikke med; de ble aktivt *ekskludert* (som mye av Afrika) eller måtte kjempe for å holde seg utenfor (som Nord-Korea eller Talibans Afghanistan). Afrikanere sa galgenhumoristisk at det bare fantes én ting som var verre enn å bli utbyttet av Vesten. Det var å *ikke* bli utbyttet av Vesten.

I månedene og årene før 11. september antok mange kommentatorer og samfunnsvitere at opprøret mot det rådende system ville komme fra en koalisjon av studenter i rike land og utbyttede mennesker i fattige land. Den gode, gamle venstresiden skulle reise seg igjen, etter å ha ligget nede for telling i tyve år. Demonstrasjoner mot World Trade Organization og andre mektige nettverk av rike, hvite menn gav en indikasjon om at en ny, slagkraftig samfunnskritikk var i støpeskjeen. For selv om nyliberalismen skapte mye velstand, hadde den også ført mye elendighet med seg. Med noen få unntak gjaldt fremdeles Matteus-prinsippet: De som allerede hadde mye fikk enda mer, mens de som hadde lite, skulle miste det lille de hadde.

Det er også riktig å si at respekten for menneskeliv i 'det internasjonale samfunn'^a varierte, nå som før. I Rwanda ble 800 000 mennesker massakrert i 1994 uten særlig innblanding utenfra, og uten at dette gigantiske folkemordet bidro til noen varig forandring i geopolitikken. Etter Gulf-krigen i 1991 ble Irak utsatt for internasjonale sanksjoner som blant annet gjorde det umulig å drive sykehusene i landet, med det resultat at anslagsvis en halv million irakiske barn døde i løpet av en tiårsperiode. Millioner av AIDS-syke i Afrika døde også under elendige forhold, men mange av dem kunne fått et bedre og lengre liv dersom legemiddelfirmaene (og følgelig legene) hadde sett noen vits i å utvikle medisiner for mennesker med svak kjøpekraft.

Til tross for disse og andre skjær i sjøen, var tiden etter den kalde krigen alt i alt et lykkelig og optimistisk tiår for store deler av menneskeheten. Det var nok rusk i maskineriet og enkelte sorte hull, men utviklingen gikk den riktige veien. Stadig nye land innførte demokratisk styreform, ideer om menneskerettigheter spredte seg, og det ble sagt at i informasjonsalderen var det umulig for et regime å undertrykke sin befolkning i lengre tid uten at overgrepene ble eksponert i globale medier, fanget opp av det internasjonale samfunn og av lokal opposisjon, og dermed bekjempet. Sosiale og økonomiske indikatorer pekte i riktig retning i store, tunge land som Kina og India, som til sammen har en tredjedel av verdens befolkning. Andelen av verdens befolkning som levde under FNs fattigdomsgrense, sank (selv om *antallet* steg noe). Det var til og med visse tegn på at klodens miljøproblemer hadde vært kraftig overdrevet av syttitallets rettroende svovelpredikanter på naturens vegne. Selv om nittitallet var et forvirret tiår, var det preget av en optimistisk usikkerhet. Sagt på en annen måte: For første gang siden 1967 var California nettoeksportør av ideologi.

I løpet av en septemberdag i 2001 ble dette bildet smadret. Allerede samme kveld innså vi at 1990-tallet plutselig var blitt til en parentes, et mellomrom, en

limbotilstand, en andpusten overgangsfase. Denne hektiske og begeistrede globaliseringsperioden hadde riktignok beredt grunnen for det som skulle komme, men ingen var sikre på hva som faktisk skulle erstatte den kalde krigen som hovedfortelling. Noen mente at 'historien var slutt^a og at kapitalismen hadde vunnet sin endelige seier; andre mente at de fremtidige konfliktene ville utspille seg mellom 'sivilisasjoner^a og ikke mellom stater; mens igjen andre så identitetspolitikk — etnisitet, religiøse vekkelser og nasjonalisme — som sprengstoffet i den kommende verdens(u-)orden. Smarte analytikere tilknyttet RAND Corporation, en tenkeboks med nære bånd til USAs militærvesen, var raskt ute med å skrive om *nettverkskriger* ('netwars^a) som den nye dominerende konflikttypen, og påpekte at etterretning og infiltrasjon, ikke bomber og granater, var måten å bekjempe truende nettverk på.

Så ble vi kastet ut i en uhyggelig og paranoid tid, en krig uten tydelige frontlinjer, en konflikt uten innramming, med en klar begynnelse men uten en klar avslutning. USAs visepresident Cheney sa i midten av oktober 2001 at denne krigen skilte seg fra Gulfkrigen fordi den ville fortsette på ubestemt tid, og tilføyde at han ikke regnet med at den ville ta slutt i hans egen levetid. Avisene skrev om usikkerhet og børsfall, om mulighetene for biologisk og kjemisk krigføring, om skumle muslimer og snille muslimer, om tre svensker av arabisk opprinnelse som ble kastet av et *charterfly til Las Palmas*, om sikker som ble utsatt for sjikane og vold i flere land, herunder USA og Norge (sikker er *ikke* muslimer, og de flyktet fra det muslimske Pakistan til India under delingen i 1947), om innbyggerne i Anthrax Street som gjerne ville ha et nytt gatenavn, og om det kjempeskumle heavyrockbandet Anthrax som også vurderte å skifte navn; man leste om pulverbrev til lensmannen i Verdal og mystiske pakker i bussterminalen i Philadelphia — men også om afghanske barn på flukt, om det skjøre militærdiktaturet og det svulmende USA-hatet i Pakistan, om turister som sviktet sine reisemål og bisnissmenn som avlyste planlagte turer til USAs østkyst.

Stikkordene for nittitallets globalisering var åpenhet, fri flyt, Internett og økt flytrafikk. Stikkordene for det inneværende tiårets globalisering er AIDS, frykt, overvåkning og politistat. Datavirus, et symbol på sårbarheten i informasjonssamfunnet, viste seg å være en ufarlig metafor på det som senere skulle komme. Ekte virus transportert med ekte brev er jo mye verre enn digitale virus fraktet elektronisk.

11. september representerte noe nytt og noe gammelt. Aldri før i historien hadde USA blitt angrepet utenfra. Pearl Harbor? Ikke helt. Angrepet på Pearl Harbor i 1941 fant rent faktisk ikke sted i USA, men på en polynesiske øy. Ikke siden borgerkrigen 140 år tidligere hadde en krig vært utkjempet på USAs eget territorium, selv om landet jevnlig hadde forsvart seg heroisk på bortebane i hele det 20. århundre. Ødeleggelsen av World Trade Center og massakren på de ansatte markerte altså slutten på USAs lange isolasjon fra verdens kriger.

Det var også nytt at flykaprere brukte passasjerfly som militære stridsvåpen, skjønt det ikke var nytt at terrorister tok del i selvmordsaksjoner. Blant annet drapet på Rajiv Gandhi og en rekke palestinske aksjoner i Israel kvalifiserer til betegnelsen. Etter 11. september sank flytrafikken over hele verden, og debattene om sikkerhet i luften ble førstesidestoff. Til tross for de strengeste sikkerhetstiltak er det imidlertid lite eller ingenting man kan gjøre for å forhindre fremtidige aksjoner av samme slag. Likevel er det fremdeles trygt å fly. Selv om et fullt passasjerfly skulle bli kapret og krasjet hver dag, ville sjansen for at du eller jeg satt i det, være statistisk ubetydelig. Tusenvis av fly letter og lander hver dag. Sannsynligheten for at en bestemt person skal befinne seg i et slikt fly, kan sammenlignes med sannsynligheten for at han eller hun vinner førstepremien i Lotto. Poenget er imidlertid at folk kjøper Lotto-lodd

likevel, i den tro at de før eller siden vil vinne førstepremien. Risikoen oppleves altså som reell.

Videre var det nytt at en krig ble utkjempet uten frontlinjer. Da George W. Bush erklærte krig mot terroristene kort etter angrepene, må det ha vært første gang i historien at en bona fide krigserklæring ikke er kommet mot et land eller engang et territorium. Da han tilføyde at alle land som hadde støttet terroristene skulle bli straffet, må han ha glemte at terrorister og terror-sympatisører bor i mange land spredt over hele verden. En god del av dem bor således i USA, hvor de nyter godt av blant annet landets utmerkede utdanningsinstitusjoner, eksempelvis flyverskoler.

I ukene etter angrepet, fikk den i utgangspunktet abstrakte krigserklæringen gradvis en geografisk fokusering i retning av Afghanistan. Dette kan synes kuriøst, ettersom ingen av de 19 kaprerne var afghanere. De var alle egyptere og saudiarabere, altså statsborgere i land USA offisielt er alliert med. Begrunnelsen var at det fundamentalistiske Taliban-styret nektet å utlevere den terrormistenkte Osama bin Laden og hans medarbeidere. De sa seg riktignok villig til å gjøre det under forutsetning av at USA kunne fremlegge bevis på at han var ansvarlig for massakren, samt at rettssaken skulle finne sted i et muslimsk land. Dette gikk også bin Laden selv med på. Påstod han. Iallfall det første kravet synes rimelig, men krigens logikk er dessverre ikke rimelig.

USAs utenrikspolitiske logikk er heller ikke rimelig, og ingen forståelse av terrorangrepene er fullstendig før man innser det. På 1980-tallet var USA med på å bygge opp de løse sammenslutningene av afghanske *mujaheddin* som senere skulle bli til Taliban. De hatet Sovjet og mislikte det sjia-muslimske Iran, derfor var de USAs venner. Videre går det kanskje an å nevne at formålet med Gulf-krigen var å fjerne

Saddam Hussein (som for øvrig også var en tidligere USA-alliert), og at USA sammen med sine allierte oppmuntret sjia-muslimer i sør og kurdere i nord til å gjøre opprør mot diktatoren. Gulfkrigen tok slutt, Saddam slo grusomt tilbake mot opprørerne mens Vesten snudde ryggen til, og i skrivende stund, snart elleve år etter krigen, sitter han tryggere enn noen gang. La det også, i samme åndedrag, være nevnt at USAs rolle som garantist for liberale menneskerettigheter ikke kan tas helt på alvor blant palestinere, enten de befinner seg i Israel, i de selvstyrte områdene eller i flyktningleire.

Et underliggende motiv for krigføringen i Afghanistan var å kvitte seg med Taliban. Man skal være temmelig hjernevasket for å mene at verden blir et dårligere sted uten Taliban, som må være et av de aller mest undertrykkende og inhumane regimene verden har sett på en stund. Likevel bør man ta seg tid til å stusse over at et land som ikke var mistenkt for delaktighet i angrepet på USA, ble den viktigste målskiven for bomberaidene. Hangarskip, soldater og hundrevis av jagerfly ble sendt til området rundt Afghanistan, som tunge og ikke så lite malplasserte symboler på forrige generasjons territorielle former for krig, før de gikk til aksjon. Tro hvordan de hundretusener eller millioner av afghanere som ble jaget på flukt av krigen, like før den harde afghanske vinteren, skulle tolke dette? Beklager, kjære venner, vi vet at dere er uskyldige, og før eller siden vil dere forstå at dette er til deres eget beste? Eller: Beklager, afghanere, men dere har ingen verdi sammenlignet med de ansatte i WTC og Pentagon, derfor nøler vi ikke med å ofre dere så lenge vi i samme slengen får tatt de sentrale terroristene og USAs befolkning får tilfredsstilt sin hevntvang?

Det er lett å forstå at USA måtte handle, men det bør være vanskelig å gå inn for drap på uskyldige uansett hvor fattige, brune og muslimske de måtte være. Dette forsterker bare USAs rykte som elefant i porselensbutikk. Problemet stikker

imidlertid dypere enn at de kan avfeies med enkel og uforpliktende moralisering av denne typen. Hele USAs krigsmaskineri er bygget opp med tanke på at krig foregår mellom territorier, fortrinnsvis land. Tidligere CIA-ansatte har åpent innrømmet, også før 11. september, at infiltrasjon av terrornettverk sannsynligvis er den krigsdisiplinen USA behersker dårligst. Etter Vietnam har USA prioritert å bygge opp et militærapparat som kan drepe utlendinger uten at landets egne soldater blir drept — siste skudd på stammen i så måte er det ubemannede jagerflyet ' Predator^a, som ble lansert under bombingene av Afghanistan. Problemet er med andre ord dobbelt. For det første: Hvordan utkjemper man en ikke-territoriell krig når det eneste man kan er territoriell krigføring? (Svar: Man omdefinerer det globale terrornettverket til et land.) For det andre: Hvordan unngår man å få unge nordamerikanske menn hjem i *bodybags*? (Svar: Man kaller terrorpilotene feiginger og de som slipper bomber på afghanske byer, før de flyr hjem til lunsj, helter.)

Krigens ikke-territorielle karakter representerer med andre ord noe nytt, og det vil ikke løse USAs problem å ødelegge Afghanistan — et allerede håpløst ødelagt land — ytterligere. For hver bombe som smeller i Kandahar og Kabul, spretter det opp hundre tusen nye bin Laden-sympatisører over hele verden, også i USA. Denne måten å føre krig på kan sammenlignes med mannen som hadde mistet nøklene sine en mørk høstkveld. Han lette under nærmeste gatelykt. Naboen kom forbi, og spurte om det var sikkert at nøklene lå der. Nei, svarte mannen og så opp, de ligger i krattet der borte, men dette er det eneste stedet hvor det er lys nok til å lete.

Det er også nytt at krigen mot USA kan ramme hvem som helst, hvor som helst, når som helst. Selv om bin Ladens organisasjon al-Qaeda primært regner USAs statsborgere som fienden, skal det lite til før andre vantro havner i samme kategori. Det tok bare et par uker etter terrorangrepene før det ble oppfattet som normalt og fornuftig å diskutere konsekvensene av kjemisk og biologisk krigføring, også i små og perifere NATO-land som Norge. Avisene begynte å trykke store bilder av gassmasker

på sine forsider. Grensene flyttet seg lynraskt. Sindige Kåre Willoch anbefalte folk å skaffe seg et matlager i tilfelle forsyningslinjene skulle bryte sammen, og ble støttet av justisminister Odd Einar Dørum kort etter dennes tiltredelse i oktober 2001. Utenriksminister Jagland sa, i en tale et par uker før han gikk av, at vi måtte regne med terrorangrep mot Norge i fremtiden, for eksempel mot oljeplattformer i Nordsjøen. Kommentatorer og eksperter var enige om at det ikke var noen verdens ting man kunne gjøre for å beskytte seg mot slike angrep.

Det mest generelle man kan si om det nye som er kommet inn i verden etter 11. september, er at konfliktene nå ikke utspiller seg mellom stater, og ikke engang mellom regioner eller etniske grupper i stater. I de nåværende konfliktene står statene nesten samlet mot nettverkene som undergraver deres makt. Med et par unntak støtter alle stater USAs 'krig mot terrorismen'^a, selv om de ikke nødvendigvis støtter midlene som tas i bruk. Statene representerer territorium, sentralisert kontroll, verdenshandel og stabilitet. Nettverkene representerer det motsatte. De krysser grenser, de er desentraliserte og ofte bygget opp av halvautonome celler, og de har ingen interesse investert i status quo på noe plan.

Det finnes både snille, slemme og moralsk nøytrale nettverk, men alle følger noenlunde den samme logikken, og alle nyter godt av mulighetene den nye informasjonsteknologien byr på. Et politisk uviktig nettverk, som kan illustrere hvor vanskelig det er å bryte opp deterritorialiserte nettverk, er det transnasjonale fellesskapet av progrock-tilhengere. Siden midten av 1970-tallet har progrock vært en liten og ofte uglesett spesialitet med få, riktignok fanatiske tilhengere spredt tynt utover den vestlige verden. I de fleste byer (Amsterdam og New York var to unntak) var det for få av dem til at det kunne lønne seg for plateforretninger å føre denne musikken. Sjangeren visnet hen og fristet en kummerlig tilværelse under jorden i tyve

år. Fra midten av 1990-tallet har det funnet sted en fantastisk oppblomstring av progrock-sjangeren. Enkelte band har til og med blitt gjenforent, og interessen ser ut til å være høyere enn på lenge. Denne forandringen skyldes utelukkende Internett, som har sørget for en koordinering av en spredt (men trolig ganske stabil) interesse for Soft Machines konserter i 1970, National Healths demo-innspillinger anno 1975 og detslike. Med en slik teknologi blir det mulig å skape et tett *Gemeinschaft* av likesinnede som aldri ville ha funnet sammen på noen annen måte, ettersom de er fysisk fragmentert.

Slik også med terroristnettverk. På samme måte som det ville være ulønnsomt å selge nyutgitte konsertopptak med Gentle Giant fra 1973 over disk (mens det lønner seg å selge dem over nettet), er det nytteløst å ta knekken på militante nettverk av islamister ved å bombe Kabul. Nettverkene er nemlig stedløse og desentraliserte. Det er med andre ord misvisende å hevde, som enkelte politikere gjør, at 'hele verden'^a står sammen mot terrornettverkene. Derimot er de *politiske regimene* med veldig få unntak imot nettverkene, som undergraver deres maktgrunnlag. Selveste Internett har vært utsatt for svært blandede følelser av denne årsak: politikernes instinkt gikk i retning av å kontrollere, sensurere og kanalisere; da de oppdaget at dette ikke lot seg gjøre, kjølnet entusiasmen for det nye mediet betraktelig.

Den første dramatiske kursendringen i USAs innenrikspolitik etter 11. september, gikk ut på å gi Staten en viktigere rolle. Dette gjaldt både med hensyn til personkontroll (i første omgang kartlegging av pengetransaksjoner) og i forhold til næringslivet, hvor USAs myndigheter spyttet generøst i kassa for å holde hjulene i gang. Bush II, som hadde gått til valg på et program der de føderale myndighetenes rolle skulle være minimal og den individuelle friheten maksimal, snudde 180 grader bort fra sin tidligere kritikk av *Big government*, og iverksatte et økonomisk

støtteprogram som umiddelbart ble sammenlignet med Roosevelts New Deal på 1930-tallet. Styrking av statsapparatet vil generelt være det første som faller en statsleder inn når han står overfor et truende nettverk.

11. september var et sjokk. Likevel var det lett å se katastrofen i lys av generell samfunnsteori fra de siste tiårene, som betonte overgangen fra faste strukturer til flytende nettverk, fra underutvikling til identitetspolitikk og fra trygghet til risiko. Imidlertid var ikke analyseapparatet skikkelig skrudd sammen ennå; delene befant seg på ulike verksteder, for å si det slik.

For det første ble begrepet *risikosamfunnet* innført av Ulrich Beck i boken med samme tittel i 1986. Risiko defineres som en funksjon av sannsynlighet og konsekvenser, og muligheten for nedsmelting av atomreaktorer, for eksempel, betraktes derfor som et tilfelle av høy risiko selv om sannsynligheten er liten, fordi konsekvensene ville bli så store. På denne bakgrunn er det også realistisk å betrakte muligheten for kjemisk og biologisk krigføring overfor sivilbefolkninger som et tilfelle av høy risiko.

Nettverkssamfunnet har vært beskrevet på forskjellige måter i minst førti år, men den mest aktuelle og omfattende undersøkelsen er Manuel Castells' *The Rise of the Network Society*. Castells vektlegger det flytende og omskiftelige ved nettverkene i sin alminnelighet, og han har også skrevet at den største sikkerhetspolitiske utfordringen i dag trolig er internasjonal terrorisme.

Politisk islam og 'fundamentalisme^a, herunder både bin Ladens nettverk og Taliban, har vært behandlet i mange bøker, og flere av dem skal tas opp senere. Alle som har

fulgt litt med, vet at det ikke finnes én islam men mange, og at islamismen alt i alt har vært lite vellykket så langt, iallfall som statsbyggende ideologi. Med unntak av Afghanistan, Sudan og (det sjia-muslimske) Iran, har ikke islamistene tatt makten i et eneste land.

Kritikk av *USAs utenrikspolitikk* har også vært en standarddisiplin i samfunnsvitenskap og kommentarvirksomhet i mange år, og det er få av dem som er fortrolige med Vest-Asia som samtidig er glade for USAs direkte og indirekte behandling av palestinere og sivile irakere.

Hvis man kobler sammen disse fire områdene, som alle har vært grundig utforsket, kommer man langt i retning av en forståelse av dagens konflikt.

Nå vil noen bemerke at verdens fattigdomsproblem ikke er nevnt som faktor. Det skyldes at dette, det største av alle samfunnsproblemer, dessverre har fått en statistrolle også denne gangen. Det finnes kanskje fremdeles romantiske sosialister som forveksler de militante islamistiske nettverkene med organisasjoner som arbeider for en mer rettferdig verden, men som antydnet ovenfor er det lite grunnlag for å gjøre det. Riktignok er muslimske fundamentalister mange steder involvert i veldedighetsarbeid, og det gjelder blant annet den antisemittiske, militante nordamerikanske organisasjonen Nation of Islam, men det ser ikke ut til å gjelde for de mest brutale av dem. Osama bin Laden har stilt sin betydelige formue til disposisjon for fellesskapet, men det er et militært og ikke humanitært fellesskap; et fellesskap av barske mannfolk, ikke av familier. Når bin Laden har gjort rede for sine politiske mål, noe han har gjort både i en serie intervjuer og i artikkelform, har han meg bekjent aldri nevnt det globale fattigdomsproblemet. For ham er det islam mot Vesten som gjelder. I sine mest konkrete øyeblikk har han omtalt tre stridsspørsmål:

USAs militære tilstedeværelse i selve Profetens land, Saudi-Arabia, er for ham den største provokasjon som kan tenkes mot en rettroende muslim. Sanksjonene mot Irak, som krever store sivile tap, er ydmykende bevis på at arabiske muslimer ikke tillegges samme verdi som andre mennesker. Endelig er Israels brutale behandling av palestinerne, med aktiv sekundering fra USA, et bevis på det samme. Så lenge disse problemene ikke er løst til hans tilfredsstillelse, sier han, skal ingen nordamerikaner føle seg trygg. Det er ellers et tidsspørsmål når Europa for alvor blir trukket inn.

Dette er vesentlig for å forstå konflikten dynamikk. Når bin Laden og hans likesinnede raser mot dobbeltmoralen i Saudi-Arabias herskende klasse, skyldes det ikke at de ønsker en mer rettferdig fordeling, men at det bare er dårlige muslimer som lever dekadente luksusliv à la den store saudiarabiske kongefamilien. Den knappe ressursen de kjemper om, er ikke korn, olje eller minstepriser. Den heter anerkjennelse og respekt.

Den nåværende konflikten stemmer altså dårlig med både liberale og marxistiske antagelser om hvilke typer av globale konflikter som er under oppseiling. Den har ingen ting direkte med økonomi og global fordeling å gjøre. Lederne i de muslimske terrornettverkene er mer bekymret over tapt ære, såret mandighet og moralsk forfall enn over sult og analfabetisme, for å si det mildt. Dette er ikke et banalt poeng, for det innebærer at ulike systemkritiske grupper ikke nødvendigvis har felles interesser, selv om de trekker veksler på mye av den samme retorikken. I sin glimrende analyse av verden etter den kalde krigen, *Géopolitique du chaos*, legger Ignacio Ramonet således størst vekt på økonomiske drivkrefter i kapitlene om nye konflikter, og den mye omtalte antiglobaliseringsbevegelsen med tyngdepunkt i ATTAC-nettverket bygger i all hovedsak på en oppdatert kritikk av ujevn økonomisk ressursfordeling.

Å erklære at USA er det ondes imperium, er ellers omtrent like interessant som å stemple politisk islam som en oppskrift på massiv vold mot uskyldige. I likhet med Talibans innenrikspolitikk, er USAs utenrikspolitikk langt på vei idealistisk og styrt minst like mye av en moralsk-religiøs overbevisning som av maktbegjær og kjølige økonomiske kalkyler. Både USA og landets nåværende motstandere stoler på at Gud vil hjelpe dem til seier, og regner seg som de gode krefters naturlige fortropp. Den nye Bush beskrev kampen mot terrorisme som et 'korstog^a før han, etter et kraftig dult i siden, skiftet språkbruk; og både Taliban og bin Laden snakker om *jihad*. Begge parter opererer innenfor en todelt verden der gode og onde krefter kjemper om herredømmet, og hvor det aldri er tvil om hvem som er hvem. De er hverandres perfekte fiender. Hele vår verdens fremtid avhenger av at det blir mulig å forsvare alternative posisjoner. Det burde ikke være vanskelig. Det er mer både-og enn enten-eller i verden, mer grått enn svart og hvitt. Likevel har tiden etter 11. september vist at storpolitikk følger andre spilleregler enn humanistisk fornuft.

Viktige ting står på spill. Dersom forestillingen om en sivilisasjonskonflikt mellom vesten og islam får anledning til å slå rot denne gangen, vil resultatet uvegerlig bli eskalerende vold på begge sider. I Gregory Batesons systemteori kalles denne mekanismen *skismogenese*. Skismogenese kan ødelegge relasjonene mellom stater, ektefeller, gjenger osv. Bateson skriver at dersom skryting er et element i relasjonen mellom gruppe A og B, 'er det sannsynlig, dersom skryting er en respons på skryting, at hver gruppe vil drive den andre til en overdreven vektlegging av dette mønsteret, en prosess som — dersom den ikke begrenses — bare kan lede til mer og mer ekstrem rivalisering og i ytterste instans til fiendskap og sammenbrudd i hele systemet.^a Et annet eksempel kan være en ekteskapelig konflikt. Han beskylder henne for å tilbringe for mye tid utenfor hjemmet, slik at han sjelden får nystrøkne skjorter og middag på bordet. Hun beskylder ham for å ville kontrollere henne og nekte henne selvrealisering og en selvstendig karriere. Med mindre en tredje instans — for

eksempel en konfliktmegler, barnas rettigheter, et nytt argument eller et nytt perspektiv – trekkes inn, forverres konflikten helt til skilsmissen er en realitet.

Konflikten mellom USAs myndigheter og selvutnevnte talsmenn for den muslimske verden er lett å beskrive langs de samme linjer: Taliban, bin Laden og andre militante muslimer anklager USA for å være en ufølsom og arrogant imperialistmakt, og en drapsmaskin som ikke tillegger utenlandske (og i særdeleshet muslimske) liv verdi, og som dessuten holder seg med feil gud. USAs myndigheter betrakter de militante muslimene som kriminelle fanatikere, som bør utraderes. Kanskje noen av dem tror at problemene vil være ute av verden når Taliban, bin Laden og al-Qaida er eliminert. Uansett vil nye terrorangrep på uskyldige eller skyldige mennesker i de vestlige landene føre til økt statlig terror fra USA og dets alliertes side, og omvendt. Stadig flere uskyldige vil bli drept i Afghanistan, Irak, Palestina og andre muslimske land, og jo flere uskyldige USA dreper, desto flere terrorangrep står landet selv overfor. Ved å bekjempe terrorisme med ufokusert vold, skaper de problemet de bekjemper. Krigen er jo ikke en kamp om kontroll over et territorium. Den er en kamp om menneskenes sjeler.

Det finnes alternativer, også innenfor den dominerende kosmologi i USA. Det finnes flere slags islam, og det finnes flere slags kristendom. I kristendommen har man den gammeltestamentelige, brutale krigerguden Jahve, og den nytestamentelige guden, kjærlighetens og tilgivelsens gud inkarnert i Jesus Kristus. Derfor går det an å tenke seg, selv om det virker urealistisk, muligheten av at en kristen president i USA holdt følgende tale til verden, inkludert USAs egne innbyggere:

Terrorangrepene er en grusom forbrytelse, som har ført til flere tusen menneskers meningsløse død. Derfor er dette en sørgelig tid for oss i USA. De ansvarlige må straffes, og trolig må de drepes. Likevel er det viktig å se fremover. Første prioritet

må nå være å forhindre at enda flere uskyldige blir myrdes. I en globalisert verden har vi alle ansvar for hverandre, og en uskyldig afghaner er like mye verdt som en uskyldig nordamerikaner.

Omfattende massakrer har funnet sted tidligere, også de siste årene. I Rwanda, i Somalia, i Sierra Leone. I Irak dør uskyldige barn hver dag på grunn av de internasjonale sanksjonene, som skyldes at vi og våre allierte ikke klarte å avsette landets grusomme diktator Saddam Hussein under Gulfkrigen — noe som jo var krigens fremste formål. Vi skal ikke glemme at det inhumane og brutale Taliban-regimet i Afghanistan ble i sin tid bygget opp med hjelp fra USA. Vi skal heller ikke glemme at i en globalisert verden finnes ikke lenger nordamerikaner og araber, hvit og svart. Vi er alle i samme båt, og terrorangrepene har vist vår sårbarhet. Dersom vi skal unngå lignende grusomheter i fremtiden, må vi fjerne årsakene, som er en blanding av fattigdom og ydmykelse. Derfor vil USA i morgen, i stedet for å svare på vold med mer vold, lansere verdens største bistandsprogram rettet mot verdens fattigste land, og i særdeleshet mot de lutfattige og undertrykte afghanerne. Det som i dag kreves av oss er de mest høyverdige følelser vår religion anbefaler, nemlig kjærlighet og tilgivelse.

Dessverre er følgende scenario for en nær fremtid langt mer realistisk:

Skillet mellom krig og fred ble visket ut i løpet av få måneder. Et land er ikke i krig når det ikke får anledning til å forsvare seg; derfor var ikke Afghanistan i krig mot USA høsten 2001. Som serberne før dem og irakerne før dem igjen, fikk de bomber i hodet uten å møte en eneste fiendtlig soldat. Videre går det ikke an å si at et land er i krig når det ikke har en definert fiende å krige mot. For USA og dets allierte fortsatte å bekjempe Afghanistan uten å nærme seg ødeleggelse av de militante

islamistnettverkene som hadde stått bak angrepene 11. september. Faktisk blomstret disse nettverkene opp jo mer USA bombet, i likhet med andre voldelige, nettverksbaserte organisasjoner som hadde et horn i siden til storkapital og global sentralmakt — nynazister, *survivalists* og andre høyreekstremister. Terrorangrepene fortsatte, og gradvis spredte de seg til andre land. Et giftgassangrep her, en bombe der; en mindre pestepidemi her, en flystyrt der. Så mange dødsfall var det ikke totalt sett; det varierte fra et dusin til noen tusen. Mange flere fordrevne afghanere døde av sult og kulde. Likevel skapte de spredte terrorangrepene en tilstand av kronisk frykt i den rike del av verden. Mange sluttet å frekventere nattklubber som lå i kjellere. Enda flere sviktet fotballaget sitt av frykt for stadionangrep. På oppfordring fra sine politikere, begynte folk å hamstre tørrmat, stearinlys og drikkevann. Selv i obskure og avsidesliggende land informerte politikerne nøkternt om faren for terrorangrep, og eksperter forklarte at giftgass både kunne være lettere og tyngre enn luft, at den ofte var usynlig og luktfri, og at det derfor ikke var noe man kunne gjøre for å forsvare seg mot kjemiske våpen. Brune menn med bart ble ydmyket flere ganger daglig — de ble kastet av fly, nektet adgang på utesteder, avkrevet legitimasjon av politikonstabler, naboene sluttet å hilse på dem, og de fikk det enda vanskeligere på arbeidsmarkedet.

De bevæpnede vaktene i kamuflasjedrakt utenfor alle viktige offentlige bygninger — fra Pentagon til Stortinget — stod der som triste symboler på Statens impotens. Det hadde nemlig vist seg at det ikke var politi og militærvesen som sørget for at folk hadde følt seg trygge i de komplekse, globaliserte nettverkssamfunnene. Det var *tilliten* til anonyme medmennesker og abstrakte systemer; den tilliten som gjør at man uten å nøle tar en sukkerbit fra en åpen sukkerskål på en travel kafé (det ville ikke falle en inn at noen kunne ha helt gift oppi); at man setter seg inn i en drosje hvor som helst uten å mistenke at sjåføren kan være farlig; at man lett til sinns åpner posten sin daglig, oppsøker store sammenstimlinger av typen 17. mai-feiring eller Super Bowl, setter seg inn i et tog eller fly, overlater pengene sine til banken og

landets fremtid til politikerne. Da denne grunnleggende tilliten begynte å svikte, ble livet i de komplekse samfunnene både stressende, ampert, brutalt og ekskluderende. Den grenseløse fremtiden som hadde blitt spådd i de glade nittiårene, viste seg ikke å bety spredningen av web og velstand, men spredningen av vold og frykt.

Personovervåkning og kobling av personopplysninger i sentrale dataregistre ble alminnelig, og de fleste godtok det stilltiende. Mystiske fengslinger av brune menn med bart ble så hverdagslige at avisene snart sluttet å skrive om dem. Flytrafikken sank, verdenshandelen gikk ned, bilferier til nabolandet fikk en renessanse, Internett blomstret, og murene ble bygget høyere og høyere; langs Middelhavets nordlige kyst, på Oslo Lufthavn og i inngangspartiet til offentlige bygninger. Det gikk som i middelalderen; Jo høyere murene ble, desto mer vokste frykten. Land, grupper og personer som hadde insistert på en meglerrolle, en plass i gråsonen, en posisjon utenfor den todelte verden, ble utsatt for et press som var dels subtilt, dels brutalt. Nøkkelland som Tyrkia i vest og Malaysia i øst, land som hadde vist at det lot seg gjøre å kombinere islam med økonomisk utvikling og demokratisering, ble presset fra begge kanter til å velge side. Menneskerettighetsorganisasjoner som Amnesty International fikk sine bevilgninger redusert. FN ble anbefalt å konsentrere seg om bistand i Afrika og fredsmebling i Guatemala. Dissentere i øst ble fengslet eller drept; dissenterne i vest ble latterliggjort og parkert som 'gamle sekstiåttene'^a, romantiske svermere eller femi veikinger. En mikroskopisk minoritet av verdens befolkning, nemlig fundamentalistiske ledere i USA og i noen muslimske land og territorier, hadde valgt at verden nå skulle befinne seg i globaliseringens paranoide fase en god stund fremover. Tilliten var borte. Et kaldt drag kom inn i luften 11. september — luften var blitt infisert av en luktfri og usynlig gift, og nå stod vinteren for døren.

* * *

Bush II har rett i at kampen står mellom gode og onde krefter. De onde er vindene som blåser i retning av en todelt verden hvor Gud er en aktiv og morderisk deltager i politikken. De gode er kreftene som innbitt forsvarer en syltynn universalisme basert på et ideal om like og ukrenkelige menneskerettigheter og ikke minst menneskeplikter overalt. En verden der en fattig afghaner er like mye verd som en rik nordamerikaner.